

ULUSLARARASI AMASYA ÂLİMLERİ SEMPOZYUMU
- INTERNATIONAL AMASYA SCHOLARS'
SYMPOSIUM -

21-23 NİSAN 2017 • AMASYA

BİLDİRİLER KİTABI - I

Bu sempozyum T. C. Amasya Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından desteklenmiştir.

AMASYA • 2017

HIZIR B. MEHMED EL-AMÂSÎ'NİN GUSÛNÜ'L-USÛL ADLI MUHTASARININ İNCELENMESİ

Hüseyin BAYSA*

Özet

Amasya âlimlerinden Hızır b. Mehmed el-Amâsî'nin (ö. 1086/1675), *Gusûnü'l-usûl* adlı muhtasarı, bir fıkıh usulü çalışmasıdır. Amâsî, bu eserini Ebü'l-Berekât en-Neseî'nin (ö. 710/1310) *Menâru'l-envâr* isimindeki kitabından ihtisar etmiştir. Öğrencilerinin ezberlemek amacıyla kendisinden bir fıkıh usulü metni yazmasını talep etmeleri üzerine böyle bir çalışma yaptığını belirten müellif, daha sonraları bu muhtasarını *Tehyîcu Gusûni'l-usûl* adıyla şerh etmiştir. Muhtasarda ağırlıklı olarak, şer'î hüküm, hâkim, şer'î hükmün kaynakları ve çeşitleri ile lafız ve manayla ilgili bilgilere yer verilmiştir.

Gusûnü'l-usûl, Hanefî mezhebinin yöntem ve içerik itibarıyla nitelikli fıkıh usulü eserlerinden biri olan *Menâru'l-envâr*'ın muhtasarı olması açısından önem arz etmektedir. Eseri değerli kılan diğer bir husus, Osmanlı dönemindeki medrese tedrisatında yapılan metin ezberlemeleri hakkında kanaat vermesidir.

Anahtar Kelimeler: Hızır b. Mehmed el-Amâsî, Gusûnü'l-usûl, Fıkıh usulü, Şer'î hüküm, Muhtasar.

The Analysis of the Compendium Gusûnü'l-Usûl by Hızır b. Mehmed al-Amâsî

Abstract

The compendium *Gusûnü'l-Usûl*, by Hızır B. Mehmed Al-Amâsî, one of the scholars of Amasia, is a book on the methodology of fiqh. Amâsî's book is a condensed version of Ebü'l-Berekât en-Neseî's book (d. 710/1310) called the *Menâru'l-envâr*. As the author remarks, the compendium was written upon the request of his students who asked him to write a book on the methodology of fiqh for recitation, which was later annotated by the author in a book called *Tehyîcu Gusûni'l-Usûl*. The compendium offers a considerable amount of information on ecclesiastical law, judge and the sources and varieties of ecclesiastical law as well as on wording and meaning.

Gusûnü'l-Usûl is significant in the sense that it is the compendium of *Menâru'l-envâr*, one of the fundamental books on the methodology of fiqh of the Hanafî sect in terms of content and methodology. Another reason why the compendium is so important is because it provides an insight to text recitations in the madrasa schooling of the Ottoman period.

Keywords: Hızır b. Mehmed el-Amâsî, Gusûnü'l-Usûl, Methodology of Fiqh, Ecclesiastical Law, Compendium.

Giriş

Hızır b. Mehmed el-Amâsî, "Usûl ilminin dalları" anlamına gelen *Gusûnü'l-usûl* adlı eserini Ebü'l-Berekât en-Neseî'nin (ö. 710/1310) *Menâru'l-envâr* isimindeki fıkıh usulü kitabını özetleyerek oluşturmuştur. *Menâru'l-envâr*, gerek sistematik gerekse içerik bakımından, fukâhâ metoduyla yazılmış en önemli Hanefî usûl kitaplarından biri olan Pezdevî'nin (ö. 482/1089) *Kenzü'l-vüsûl* adlı eserinden ihtisar edilmiştir. Metot ve muhteva bakımından *Kenzü'l-vüsûl*'ü diğer eserlerden farklı kılan özellikler *Menâr'a* yansıtıldığı için *Menâr*, fıkıh usulü konularının tamamını özet halinde veren sistematik bir metin olarak kabul edilmektedir. Bu niteliğinden dolayı *Menâr*, Osmanlı döneminde asırlarca medreselerde ders kitabı olarak okutulmuş ve üzerinde birçok şerh ve hâşiyenin yanı sıra ihtisar çalışmaları yapılmıştır. *Menâr*'ın önemli muhtasarlardan bir tanesi de Hızır b. Mehmed el-Amâsî tarafından

---

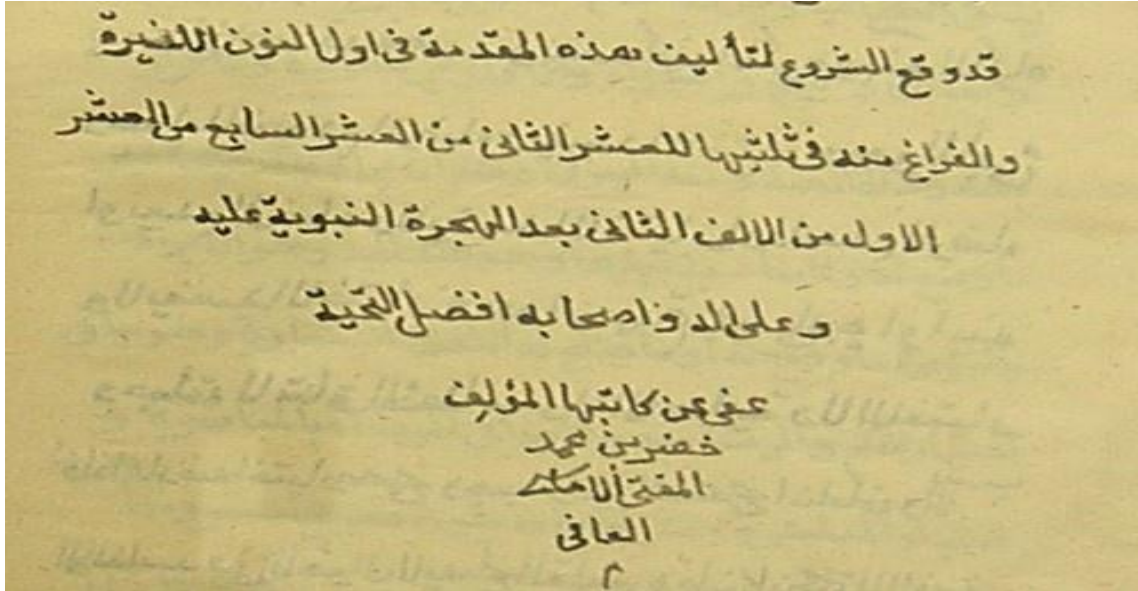
* Yrd. Doç. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, huseyinbaysa@kilis.edu.tr.

yazılan *Gusûnü'l-usûl* adlı metindir. Amâsî daha sonraları talepler üzerine bu eserini *Tehyîcu Gusûni'l-usûl* adıyla şerh etmiştir.¹

Gusûnü'l-usûl, *Menâr*'ın muhtasarı olmasına rağmen *Gusûr*'de bu eserden hiç bahsedilmemiştir. Aynı şekilde telifin bir ihtisar çalışması olduğuna ilişkin de herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Bunun yerine, eserin Hanefî fıkıh usulüne dair bir mukaddime olduğu belirtilerek yapılanın küçük bir çalışma olduğuna işaret edilmiştir. Yine *Menâr*'da geçmeyen bazı bilgilere yer verildiği halde bunların kaynağına herhangi bir atıf yapılmamıştır.

Gusûn'ün hem Türkiye'deki yazma eserler kütüphanelerinde hem de yurtdışındaki kütüphanelerde birçok nüshası bulunmaktadır. İncelemeye esas aldığımız nüsha, Çorum Hasanpaşa Yazma Eserler Kütüphanesi'nde 19 Hk 1624/2 arşiv numarası ile kayıtlı, müellifin kendisi tarafından kaleme alınmış metindir. Bu metnin içinde yer aldığı kitap, "sırtı siyah meşin kaplı, ön ve arka yüzü yıpranmış ebru kâğıt kaplı"dır. *Gusûn*, bu eserin 90b-103b (27 sayfa) arasındaki varaklarda yazılıdır. *Gusûr*'ün her sayfasında 15 satır bulunmaktadır.²

Gusûr'ün yazım tarihi eserin son sayfasında, şifreli kelimelerle ifade edilmiştir. Burada muhtasarın yazılmasına "النون الأخيرة/en-nûnü'l-ahîra"nın evvelinde başlandığı belirtilmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla, "ikinci nûn" anlamına gelen "النون الأخيرة/en-nûnü'l-ahîra" terkindeki on iki harfle, on iki ay sembolize edilmiştir. Terkibe bu anlam yüklenildiği zaman, "en-nûnü'l-ahîra"nın evveli/başı ifadesinden, bu terkinin ilk harfi olan "elif"ın mukabilindeki muharrem ayı anlaşılır. Ancak "en-nûnü'l-ahîra"nın evveli/başı" ifadesi ile, bu terkipte yer alan "nûn" kelimesindeki ikinci "nûn" harfine denk gelen cemâziyelevvel ayının ilk günlerinin kastedilmiş olması da muhtemeldir. Amâsî telifin tamamlandığı ayı ise "النون الأخيرة/en-nûnü'l-ahîra"nın üçte ikisi olarak belirtmiştir. Bununla da bu iki kelimedeki toplam harflerin üçte ikisi yani sekizinci ay olan Şaban ayını kastetmiş olması muhtemeldir. Amâsî daha sonra "للعشر الثاني من العشر السابع من العشر الأول من الألف الثاني بعد الهجرة" diyerek eserini tamamladığı yılı anlatmıştır. Bu ifadeden ise 1062 rakamı ortaya çıkmaktadır. Kâtip Çelebî de *Gusûnü'l-usûl*'den bahsederken bu eserin 1062 yılında tamamlandığını söylemiştir. Ancak o, bitiş ayını Zilhicce olarak vermiştir.³ Muhtasarın yazım tarihine ilişkin müellif hattı şu şekildedir:⁴

¹ Mustafa b. Abdillâh Kâtip Çelebî el-Kostantinî, *Keşfü'z-zunûn an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn*, Mektebetü'l-müsennâ, Bağdat, 1941, c. 2, s. 1823; İsmail b. Muhammed Emin el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*, Dâru İhyâi't-türâsî'l-arabî, Beyrut, 1951, c. 1, s. 347; Ferhat Koca, "Menârü'l-Envâr", *DİA*, c. 29, İstanbul, 2004, s. 118-9.

² https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=16074 (11.11.2016).

³ Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1823.

⁴ Hızır b. Mehmet, *Gusûnü'l-usûl*, 103b.

*Gusûnû'l-usûl*ü muhteva ve şekil açısından inceleyip tanıtmayı amaçlayan bu çalışmada müellif nüshası, bir müstensahi⁵ ile birlikte tetkik edilecektir. Ayrıca telifte kullanılan yöntem ve telifin içeriğine ilişkin isabetli değerlendirmelerde bulunabilmek için *Menâr* metninin yanı sıra İbn Melek'in *Menâr* şerhi ile Azmîzâde'nin İbn Melek⁶ şerhine yazdığı haşiye de karşılaştırmalı olarak incelenecektir.

1- Gusûnû'l-Usûl'ün Müellifi

*Gusûnû'l-usûl*ün müellifi Hızır b. Mehmed el-Amâsî, nisbesinden de anlaşıldığı gibi Amasyalıdır. Hızır el-Amâsî'nin baba adı, tetkik ettiğimiz metnin bulunduğu kütüphanedeki künyesinde Mehmed⁷ olarak kayıtlı iken eserin başka bazı nüshalarına ait künyelerde ise Muhammed şeklinde geçmektedir.⁸ Bu durum, ismin her iki şekilde de okunmasına imkân veren (محمد) şeklinde yazılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Hızır el-Amâsî'nin baba ismi kaynaklarda ve yazma eserlerin künyelerinde daha çok, Mehmed olarak geçtiğinden çalışmamızda bu şekilde yazmayı tercih ettik.

Amâsî, Hanefî mezhebi âlimlerindendir. O fıkıh, fıkıh usulü, tefsir, kelim ve Arap dili gibi alanlarda kendisinden söz ettirecek eserler kaleme almıştır.⁹ *Lübbü'l-Ferâiz*, *Unbûbü'l-belâğa*,¹⁰ *Hâşiye alâ Envârî't-tenzîl* ve *Şerhu'l-Maksûd*¹¹ onun günümüze ulaşan kitaplarındandır. *Gusûl*'da bu eserlerinden *Unbûbü'l-belâğa* adlı kitabından özellikle bahsetmiştir.¹²

Amâsî ayrıca Amasya müftülüğü¹³ ve Amasya Sultaniye Medresesi müderrisliği görevlerinde bulunmuştur.¹⁴ Onun, vefatına kadar Amasya'da müftülük hizmetini yürüttüğü belirtilmektedir.¹⁵

Amâsî'nin vefat tarihi, tetkik ettiğimiz yazmaların künyelerinde¹⁶ ve İslam âlimleri hakkında ansiklopedik bilgi veren *Mu'cemû'l-müellifin*¹⁷ ile *Hediyetü'l-ârifin*¹⁸ adlı eserlerde 1100/1689 şeklinde kayıtlıdır. Ancak onun 1084/1673¹⁹ ve 1086²⁰ yıllarında vefat ettiğine dair görüşler de bulunmaktadır.

2- Gusûnû'l-Usûl'ün İçeriksel Özellikleri

A- Eserin Yazılış Amacı ve Önemi

*Gusûnû'l-usûl*ün yazılış amacı ve sebebi, eserin ilk sayfasında müellif tarafından açıklanmıştır. Amâsî, burada öğrencilerinin isteği üzerine böyle bir telif çalışması yaptığını söylemiştir. Öğrencilerinin bütün konuları içeren, ancak hacimce küçük bir Hanefî fıkıh usulü metnini ezberlemek istediklerini ve bu nitelikte herhangi bir eser bulamayınca da kendisinden böyle bir çalışma talep ettiklerini belirtmiştir. Amâsî, öğrencilerinin bu isteklerini dile getirirken oğlu Yakup Vehbi'nin de bu konuda aynı talepte bulunduğunu özellikle ifade etmiştir. Bu talebe olumlu cevap vermesinde öğrencilerinin *Unbûbü'l-*

⁵ Milli Kütüphane'de 06 Mil Yz A 1062/2 numarasıyla kayıtlı nüsha. https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=4799 (11.11.2016).

⁶ İbn Melek (ö. 821/1418), Hanefî fıkıh âlimi ve lügat yazarı olup, değişik alanlarda çok sayıda eser kaleme almıştır. *Menârü'l-envâr*ın yanı sıra *Meşâriku'l-envâr* ve *Mecmau'l-bahreyye* yazdığı şerhler ile *Firîsteoğlu Lügatı*, onun ilk akla gelen eserleridir. (Mustafa Baktır, "İbn Melek", *DİA*, c. 20, İstanbul, 1999, s. 175). Azmîzâde (ö. 1040/1631) ise Sultan III. Murad'ın hocası âlim ve şair Azmî Efendi'nin oğlu olup, asıl ismi Mustafa Hâletî'dir. Azmîzâde'nin manzum ve mensur birçok eseri vardır; ancak o daha çok rubâîleriyle tanınmıştır. Sayısı 900-1000 civarında olan rubâîsinin haricinde pek çok şerh, hâşiye ve ta'likatı da bulunmaktadır. Onun İbn Melek'in *Menâr* şerhine yazdığı haşiyesi dışında *Dürreri'l-hükkâm*'ta yazdığı haşiye, *Muğni'l-lebîbe* şerhi ve *el-Hidâye*'ye ta'likatı da meşhur çalışmalarındandır. Halûk İpekten, "Azmîzâde Mustafa Hâletî", *DİA*, c. 4, İstanbul, 1991, s. 348-9.

⁷ https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=16074 (11.11.2016).

⁸ https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=59251 (11.11.2016).

⁹ Hüseyin Yazıcı, "XVII. Asır Arap Edebiyatının Kısa Bir Değerlendirilmesi ve Hızır b. Muhammed el-Amâsî", *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, c. 2, sayı: 2, 2001, s. 61-4.

¹⁰ Ömer b. Rızâ b. Muhammed b. Râğîb Kehhâle, *Mu'cemû'l-müellifin*, Dâru ihyâi't-türâsi'l-arabî, Beyrut, ty., c. 4, s. 102.

¹¹ İsmail el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-ârifin*, c. 1, s. 347.

¹² Hızır b. Mehmed, *Gusûnû'l-usûl*, 90b.

¹³ Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-Zunûn*, c. 2, s. 1823; Kehhâle, *Mu'cemû'l-müellifin*, c. 4, s. 102; İsmail el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-ârifin*, c. 1, s. 347.

¹⁴ Yazıcı, "XVII. Asır Arap Edebiyatının Kısa Bir Değerlendirilmesi ve Hızır b. Muhammed el-Amâsî", s. 61-4.

¹⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi (Tabakâtü'l-müfessirin)*, Bilmen Yay., yy., c. 2, s. 698.

¹⁶ https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=16074; https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=4799 (11.11.2016).

¹⁷ Kehhâle, *Mu'cemû'l-müellifin*, c. 4, s. 102.

¹⁸ İsmail el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-ârifin*, c. 1, s. 347.

¹⁹ Yazıcı, "XVII. Asır Arap Edebiyatının Kısa Bir Değerlendirilmesi ve Hızır b. Muhammed el-Amâsî", s. 61.

²⁰ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, c. 2, s. 698.

belâğâ adlı eserini ezberlemiş olmaları ve şerhi ile birlikte bu eserden olabildiğince faydalanmış olmalarının da etkisinin bulunduğunu belirtmiştir.²¹

Gusûn, fıkıh usûlü konularını derli toplu bir şekilde özetlemiş olması açısından kendisinden istifade edilebilir bir eser olarak görünmektedir. Ayrıca Hanefî mezhebinin sistematik fıkıh usûlü eserlerinden biri olan *Menâî*'in muhtasarı olması da bu esere ayrı bir değer katmıştır. Aynı şekilde Osmanlı dönemi medrese tedrisatında yapılan metin ezberlemeleri hakkında kanaat edinmeye katkı sağlayabilecek bir niteliğe sahip olması itibarıyla de bu çalışma önem arz etmektedir.

B- Eserde Kullanılan Yöntem

Esere diğer klasik kitaplarda olduğu gibi besmele, hamdele ve salvele ile başlanmıştır. Akabinde eserin yazılış sebebi ve amacı özetle açıklanmış ve telif verilen isim belirtilmiştir. Çalışmanın bir hayır olarak kabul görmesi için yapılan duadan sonra fıkıh usûlü bilgileri verilmeye başlanmıştır.

Gusûn'de bilgiler tasnif edilirken *Menâî*'in yöntemi takip edilmiştir. Aynı şekilde, kullanılan lafızlar çoğunlukla *Menâî*'de geçen ifadelerden seçilmiştir. Ayrıca *Menâî*'in kendisinde bulunmayıp da İbn Melek'in *Menâî* şerhinde ve Azmîzâde'nin İbn Melek şerhine yazdığı haşiyesinde geçen bazı bilgilere de yer verilmiştir.

Gusûn bir muhtasar çalışması olduğu için konuların açıklama kısmı oldukça ihtisar edilmiştir. Yine konuların sınıflandırılması çoğunlukla olduğu gibi aktarılırken bazen bunun yerine alt başlıklara değinilmeden ana tasniflerle yetinilmiştir. Tanımlamalarda kullanılan kelimelerde tasarrufa gidilmekle birlikte bazı yerlerde birtakım eklemelerin yapıldığı da görülmektedir. Örneğin; "şart" terimi tarif edilirken *Menâî*'dan farklı olarak, tarifi sonuna şartın "hükümü verilen konunun kapsamı dışında" bir şey olduğunu belirtmek üzere "خارجا/haricen" kaydı eklenmiştir.²² İbn Melek'in şerhinde de bu kayda yer verilmiştir.²³

Aynı şekilde tanımlamalarda genellikle *Menâî*'daki ifadeler olduğu gibi aktarılmış olmakla birlikte muhtemelen maksadı daha iyi ortaya koymak amacıyla bazı yerlerde *Menâî*'de geçen kelimenin eş anlamlısı kullanılmıştır. Örneğin "müşterek" kavramının tanımı yapılırken *Menâî*'de "أشكال/eşkâl"²⁴ kelimesi kullanıldığı halde *Gusûn*'de bunun yerine, yaklaşık olarak aynı anlama gelen "أمثال/emsâl" sözcüğü tercih edilmiştir.²⁵

Öte yandan bazı kavramlar *Gusûn*'de *Menâî*'dakinden farklı tanımlanmıştır. Örneğin *Menâî*'de "nafile", hükümü esas alınarak "yapıldığında sevap kazandıran, ancak terkinden dolayı ceza gerektirmeyen şey"²⁶ şeklinde tarif edilirken, *Gusûn*'de kavramın mahiyetinden yola çıkılarak "sorumluluk yüklemeyen, lehimize teşri edilmiş ibadet"²⁷ şeklinde tanımlanmıştır. İbn Melek'in şerhine bakıldığı zaman onun da *Menâî*'daki "nafile" tarifini gerçek bir tanımlama olarak görmediği ve bu kavramı "sorumluluk yüklemeyen, lehimize teşri edilmiş ibadet" şeklinde tanımladığı görülmektedir.²⁸

Gusûn'de kullanılan yöntemle ilişkin değinilmesi gereken hususlardan bir tanesi de *Menâî*'de tanımına yer verilmeyen bazı kavramların burada tarif edilmiş olmasıdır. Örneğin *Menâî*'de sadece "ruhsat"ın çeşitlerinden bahsedildiği halde *Gusûn*'de bu kavramın tanımı da yapılmıştır. Ancak buradaki tarifi İbn Melek şerhinin sayfa kenarlarında bulunan Azmîzâde'ye ait haşiyedeki "ruhsat" tarifinin neredeyse aynısı olduğu görülmektedir. Haşiyede "ruhsat", "insanlardan kaynaklanan bir özürden dolayı zordan kolayca doğru değişen hüküm"²⁹ şeklinde tanımlanırken *Gusûn*'de "bir mazeretten dolayı zordan kolayca doğru değişen hüküm"³⁰ şeklinde tarif edilmiştir. Bunun diğer bir örneği sünnet

²¹ Hızır b. Mehmed, *Gusûnü'l-usûl*, 90b.

²² Hızır b. Mehmet, *Gusûnü'l-usûl*, 101a.

²³ Abdülletif b. Melek, *Şehru Menâî'l-envâr fî usûli'l-fıkıh*, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut, 1307, s. 326.

²⁴ İbn Melek, *Şehru Menâî*, s. 104.

²⁵ Hızır b. Mehmet, *Gusûnü'l-usûl*, 93a.

²⁶ İbn Melek, *Şehru Menâî*, s. 197.

²⁷ Hızır b. Mehmet, *Gusûnü'l-usûl*, 95b.

²⁸ İbn Melek, *Şehru Menâî*, s. 197.

²⁹ İbn Melek, *Şehru Menâî*, s. 198.

³⁰ Hızır b. Mehmet, *Gusûnü'l-usûl*, 96a.

kavramıdır. *Menâr*'da bu terimin tarifi bulunmamaktadır; ancak şerh ve haşiyesinde tanımına yer verilmiştir. *Gusûn*'de haşiyedeki tanım esas alınarak sünnet, "Peygamberimizden rivayet edilen söz ve fiiller" şeklinde tanımlanmıştır.³¹ Buna benzer başka bir örnek "icmâ" kavramıdır. *Menâr*'da bu kavramın tarifi bulunmadığı halde *Gusûn*, İbn Melek şerhinde geçen "İcmâ, Muhammed (a.s.) ümmetinden müçtehitlerin bir dönemde bir konuda görüş birliğine varmalarıdır"³² şeklindeki tarifi paylaşmıştır.

Öte yandan *Menâr*, şerh ve haşiyesinde yer almadığı halde *Gusûn*'de geçen tanımlamayla karşılaşmak da mümkündür. Örneğin; "mubah" kavramı *Menâr*'da tarif edilmediği gibi şerh ve haşiyesinde de bu kavramın tanımı yapılmamıştır, sadece İbn Melek şerhinde "mubah"ın "nafile" kavramının muhtevası içinde yer aldığına dair bir ifade kullanılmıştır.³³ *Gusûn*'de ise bu kavram "yapılması sevabı, terki ise kınanmayı gerektirmeyen şeydir" şeklinde tarif edilmiştir.³⁴

Gusûn, Hanefî fıkıh usûlü anlayışını yansıtan bir çalışma olduğu için bu eserde nadiren de olsa Ebû Hanîfe ile İmâmeyn arasındaki görüş ayrılığına da değinilmiştir. Bazen imamlar arasındaki ihtilafın kaynaklandığı sebeplere de işaret edilmiştir. Konuyla ilgili farklı görüşlerden bahsedilmediği yerlerde ise ismi belirtilmeksizin sadece Ebû Hanîfe'nin görüşü verilmiştir. Örneğin *Menâr*'da boşama cümlesinde kullanılan "على/alâ" harf-i cerine İmameyn'in "ب/bâ" harfi anlamını yüklediği, Ebû Hanîfe'nin ise şart anlamını verdiğiine ilişkin bilgi nakledildiği halde,³⁵ *Gusûn*'de isim belirtilmeden sadece Ebû Hanîfe'ye ait olan görüşe yer verilmiştir.³⁶

Gusûn'un başka bir özelliği, *Menâr*'da zaman zaman İmam Şâfiî'nin görüşü de dile getirilirken, *Gusûn*'de sadece bir konuda İmam Şâfiî'nin görüşüne değinilmiş olmasıdır. O da nesh ve tahsîs ile ilgili tartışmadır. Amâsî bu konudaki görüş farklılığını "Hükümdeki vasfın neshi, nassa ziyade gibidir. Bu, bize göre nesh, Şâfiî'ye göre ise tahsistir"³⁷ şeklindeki ifadelerle aktarmıştır.

Konuların örneklendirilmesi hususunda *Gusûn*'de oldukça tasarruflu davranıldığı görülmektedir. Eserde konuların çoğuna örnek verilmemiş, verildiği yerlerde ise çoğunlukla tek örnekle yetinilmiş ve bunların neredeyse tamamı *Menâr*'dan iktibas edilmiştir. Ancak bununla birlikte *Menâr*'da örneksiz bırakılan bazı konuların *Gusûn*'de örneklendirildiği dikkat çekmektedir. Sözelimi; *Menâr*'da "müşkil" kavramı anlatılırken herhangi bir örnek verilmediği halde *Gusûn*'de bu kavram için "قوارير من فضة/gümüş kadehler" ifadesi örnek olarak zikredilmiştir.³⁸ Bu örnek *Menâr*'ın İbn Melek şerhinde de geçmektedir.³⁹

Gusûn'ün sonunda ise yazıma başlama ve yazımı tamamlama tarihleri şifreli bir şekilde anlatıldıktan sonra: "*Bağışlayıcı olan Allah, bu mukaddimenin yazarı Amasyalı müftü Hızır b. Mehmed'i af eylesin*" denerek eser sonlandırılmıştır.

C- Eserin Dili ve Anlatımı

Gusûn'ü'l-usûl, Arapça nesih hattı ile yazılmıştır. İfadeler gayet okunaklı bir şekilde, anlaşılır bir dille kaleme alınmıştır. Müellifin eser verecek derecede Arap Dili ve Belağatı alanında kendisini yetiştirmiş olmasının bunda etkisi büyük olmalıdır. Ancak *Gusûn*'ün, bir fıkıh usulü eserinin özetinin özeti olması, yer yer bazı konuların anlaşılmasını zorlaştırmıştır. Metindeki bazı cümlelerin anlaşılabilmesi için siyak ve sibakın mutlaka göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bazı ifadelerde ise bu da yeterli olmamakta, mefhumun tespiti için *Menâr* şerh ve haşiyesine müracaat etmek gerekmektedir. Örneğin Ebû Hanîfe ile İmameyn'in lafza mecaz ve hakikat anlamını verme ile ilgili yaklaşımları anlatılırken şöyle bir cümle kurulmuştur:

³¹ İbn Melek, *Şehrü Menâr*, s. 205; Hızır b. Mehmet, *Gusûn*'ü'l-usûl, 96a.

³² الإجماع فهو اتفاق مجتهدى أمة محمد في عصر على أمر İbn Melek, *Şehrü Menâr*, s. 254; Hızır b. Mehmet, *Gusûn*'ü'l-usûl, 98b.

³³ İbn Melek, *Şehrü Menâr*, s. 195.

³⁴ وهو ما ليس في فعله ثواب وتركه عتاب Hızır b. Mehmet, *Gusûn*'ü'l-usûl, 95b.

³⁵ İbn Melek, *Şehrü Menâr*, s. 154

³⁶ Hızır b. Mehmet, *Gusûn*'ü'l-usûl, 94a.

³⁷ Hızır b. Mehmet, *Gusûn*'ü'l-usûl, 98a.

³⁸ Hızır b. Mehmet, *Gusûn*'ü'l-usûl, 93a.

³⁹ İbn Melek, *Şehrü Menâr*, s. 104.

وإذا كانت مستعملة وهو متعارفا فهي عنده خلافا لهما.

Bu ibare ile şu kastedilmiştir:

وإذا كانت (الحقيقة) مستعملة وهو (المجاز) متعارفا فهي (الحقيقة) عنده (أبى حنيفة) خلافا لهما (إمامين).

“Lafzın mecaz anlamı bilinmekle birlikte, hakikat anlamı halk arasında kullanılıyorsa lafza Ebû Hanife’ye göre hakikat, İmameyn’e göre ise mecaz anlamı verilir.”⁴⁰

D- Eserde İşlenen Konular

Gusûn Menâr’dan ihtisar edilerek hazırlandığından bilgi içeriği itibariyle onunla aynı muhtevaya sahiptir. *Gusûr*’de işlenen konulara kısaca değinmek gerekirse şunları söylemek mümkündür:

Gusûr’de şer’î hüküm ve kaynakları ile mükellefe dair konular özetlenmiştir. Bu çerçeveden olmak üzere şer’î ahkâmın kaynakları olarak Kitap, Sünnet, şer’u men kablenâ, sahabî kavli, icmâ, kıyas ve istihsân anlatılmıştır. Şer’î hükümlerin birinci kaynağı olan Kur’an hakkında bilgi verilirken Hanefî fıkıh usûlündeki lafız ve manaya ilişkin taksimata yer verilmiştir. Lafız öncelikle manaya delâleti açısından hass, âmm, müsterek ve müevvel kısımlarına ayrılmıştır. Daha sonra lafız, kelimeye yüklenen anlamın açık veya kapalı olması açısından zahir, nass, müfesser, muhkem, hafî, müşkil, mücmel ve müteşâbih şeklinde ayrı bir sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Devamında lafız kullanıldığı mana açısından hakikat, mecaz, sarîh ve kinaye olmak üzere dört kısma ayrılmıştır. Ayrıca lafızların kendi grupları içinde birbirlerinden farklı hükümleri gerektirmesi (teâruz) durumunda izlenecek yöntem hakkında bilgiler verilmiştir. Lafızla ilgili bu bilgiler paylaşıldıktan sonra ifadenin manaya delâleti konusu ibarenin delâleti, nassın delâleti, işaretin delâleti ve iktizânın delâleti olmak üzere dört grupta izah edilmiştir. Aynı başlık altında şer’î hükümlerin çeşitleri ile azimet ve ruhsat konuları işlenmiştir.

Şer’î ahkâmın ikinci kaynağı olan Sünnet’ten bahsedilirken bağlayıcılığı açısından Hz. Peygamber’in fiilleri, haber-i vâhidin kaynak değeri ve delillerin teâruzü konuları işlenmiştir. Kıyas konusu anlatılırken içtihat şartlarından da bahsedilmiştir. Ayrıca Allah ve kul hakları, vaz’î hükümler, ehliyet ve arızaları özetlenmiştir. Son olarak haramların çeşitleri, ruhsat ve ikrah açısından tasnife tabi tutularak anlatılmıştır.

Konu çeşidi itibariyle *Menâr*’ın dışına çıkmayan *Gusûr*’de bilgi olarak yer yer *Menâr*’da geçmeyen bazı paylaşımlarda da bulunulmuştur. Bunlar, çoğunlukla İbn Melek şerhi ile Azmîzâde’nin haşiyesinde de bulunmaktadır. Örneğin *Menâr*’da Hz. Peygamber’in bir konuda görüşünü açıklamadan önce vahyi beklemesi gerektiği ifade edilmekle birlikte, bunun süresi hakkında herhangi bir belirleme yapılmamıştır. Ancak İbn Melek şerhinde Hz. Peygamber’in üç gün bekledikten sonra içtihat edebileceği anlatılmaktadır.⁴¹ *Gusûn*, bu hususta *Menâr*’dan farklı olarak şerhindeki bu bilgiye yer vermiştir.⁴² Bunun başka bir örneği de nafilenin hükmü ile ilgili değerlendirmedir. *Menâr*’da, nafilayı terk eden kimsenin cezalandırılmayacağı ifade edilmiştir. İbn Melek ise *Menâr*’ın şerhinde, bir şeyin cezalandırmayı gerektirmemesinin, kınanmayı gerektirmeyeceği anlamına gelmediğini, dolayısıyla terki durumunda kınanmayı bile gerektirmeyen nafilayı terk eden kişinin cezalandırılmayacağı anlamına gelen “لا يعاقب”/lâ yû’âkabü” ifadesi yerine, kınanmayacağı anlamında “لا يعاتب”/lâ yû’âtebü” ifadesini kullanmanın daha uygun olacağını söylemiştir.⁴³ *Gusûr*’de bu tartışmaya girilmeksizin *Menâr*’ın şerhindeki açıklamayla uyumlu olarak “لا يعاتب”/lâ yû’âtebü” ifadesi kullanılmıştır.⁴⁴

Sonuç

Hızır b. Mehmed el-Amâsî tarafından *Menâru’l-envâr*’dan ihtisar edilerek hazırlanan *Gusûnü’l-usûl*, öğrencilerin ezberlemeleri gereken fıkıh usulü metnine ilişkin materyal ihtiyacını karşılamak amacıyla yapılmış bir çalışmadır. Müellif, muhtasarını nesih yazı hattıyla çok okunaklı bir şekilde kaleme

⁴⁰ Hızır b. Mehmet, *Gusûnü’l-usûl*, 93b.

⁴¹ İbn Melek, *Şehrü Menâr*, s. 251.

⁴² Hızır b. Mehmet, *Gusûnü’l-usûl*, 98b.

⁴³ İbn Melek, *Şehrü Menâr*, s. 197.

⁴⁴ Hızır b. Mehmet, *Gusûnü’l-usûl*, 95b.

almıştır; ancak eser bir metnin özetinden ibaret olduğu için bazı yerleri, ana metne bakmadan anlaşılamayacak derecede kapalı görünmektedir. Nitekim muhtasarın bu özeliğinden dolayı müellif daha sonraları ona şerh yazma ihtiyacı hissetmiştir.

Muhtasarda *Menâr*'ın sistematığına ve içeriğine genel olarak bağlı kalınmıştır. Bununla birlikte nadiren de olsa *Menâr*'daki tanımlama ve açıklamalar terk edilip, bunların yerine İbn Melek şerhi ile bu şerhe yazılmış haşiyede geçen tanımlama ve açıklamalara da yer verilmiştir. Bu durum, Amâsî'nin *Gusûr*'ü yazarken *Menâr*'ı esas almakla birlikte sadece onunla yetinmediğini, bazı konulara ilişkin alternatif değerlendirmeleri de dikkate aldığını göstermektedir.

Kaynakça

- Baktır, Mustafa, "İbn Melek", *DİA*, c. 20, İstanbul, 1999.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi (Tabakâtü'l-müfessirîn)*, Bilmen Yayınları, yy., ty.
- İbn Melek, Abdülletîf, *Şehru Menârî'l-Envâr fî usûlî'l-fıkh*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1307.
- İpekten, Halûk, "Azîzâde Mustafa Hâletî", *DİA*, c. 4, İstanbul, 1991.
- İsmail el-Bağdâdî, İbn Muhammed Emin, *Hedîyyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, Dâru ihyâi't-türâsi'l-arabî, Beyrut, 1951.
- Kâtip Çelebî, Mustafa b. Abdillâh el-Kostantinî, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, Mektebetü'l-müsennâ, Bağdat, 1941.
- Kehhâle, Ömer b. Rızâ b. Muhammed b. Râğib, *Mu'cemü'l-müellifîn*, Dâru ihyâi't-türâsi'l-arabî, Beyrut, ty.
- Koca, Ferhat, "Menârü'l-Envâr", *DİA*, c. 29, İstanbul, 2004.
- Yazıcı, Hüseyin, "XVII. Asır Arap Edebiyatının Kısa Bir Değerlendirilmesi ve Hızır b. Muhammed el-Amâsî", *Nüşa: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, c. 2, sayı: 2, 2001.
- https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=4799 (11.11.2016).
- https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=16074 (11.11.2016).
- https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=59251 (11.11.2016).
- https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=16074 (11.11.2016).